

על אודות המדור לשימור פסיפסים

יעל פורמן-נעמן

צילומים | גאלב אבו דיאב

▲ הקמת התערוכה במטרופוליטן, ניו יורק
▼ טיפול בפסיפס בחצר הסדנה ברוקפלר

רשומה זו נכתבה בעקבות ריאיון שערכתי עם גאלב אבו דיאב במרס 2010, והיא כוללת עדכונים.

גאלב אבו דיאב, המחזיק בתפקיד ראש מדור פסיפסים במינהל שימור, התנדב כבר בילדותו לעבודות שונות במוזאון רוקפלר. הודות לקשריו של אביו, שהיה רוקח במקצועו ועבד בשער הפרחים, עם עובדי אגף העתיקות נוצר בינו לבין האנשים במוזאון רוקפלר קשר מיוחד. גאלב החל את דרכו הרשמית באגף העתיקות בשנת 1980, לאחר שסיים לימודי קאדי בחברון. תחילה עבד כאיש אחזקה - והיה, בין היתר, עוזר בשימור פסיפסים ואתרים - וחשמלאי. משנת 1987 הוא התמקד בשימור פסיפסים, התמחה בתחום זה ואף הוביל לחידושים בו.

את הנושא של שימור פסיפסים התוו כבר קודמיו של גאלב בתפקיד. אולם בעבורו העיסוק בפסיפסים אינו רק "עבודה" אלא גם תחביב ומקום לביטוי אישי ואמנותי. משמר הפסיפסים הראשון באגף העתיקות היה רפאל וידאל, שהביא עמו ידע בבנייה ובשימור מטורקיה. בשנת 1955 עברו וידאל ועוד מספר אנשים הכשרה בארץ בשימור פסיפסים מטעם אונסקו. הוא עבד באגף העתיקות והמוזאונים עד יציאתו לגמלאות בשנת 1983. את מקומו של וידאל תפסה הארכאולוגית חנה קסטנבאום לשנה אחת בלבד ועברה לעבוד במוזאון ישראל. במקומה התמנתה חוה יופה ז"ל שעברה גם היא את ההכשרה בשימור פסיפסים מטעם אונסקו. באמצע

מחדש בסיוע מוזאון ישראל ומשרד החינוך. התפתחותו המקצועית של תחום שימור ברשות העתיקות וקליטת עובדים נוספים הובילו לגיבוש צוות מומחים במחלקה ייעודית לשימור אמנותי בראשותו של אינג' ג'ק נגר, משמר ומהנדס כימיה בהכשרתו. אז הצטרפו לצוות, בין היתר, האמן חיים קפצ'ץ, והמשמר חונה פינקל שיצאו לגמלאות. מדור פסיפסים עבר לפעול במחלקה זו.

נכון להיום, עובדים כ־16 עובדים ו־4 מתנדבים בענף שימור אמנותי. רובם ככולם רוכשים את הידע ואת הניסיון בעיקר מעבודתם במינהל שימור שהוקם מתחום שימור, בשנת 2009. במהלך השנים, לאור הניסיון והידע שנצבר השתנו טכניקות השימור. לדבריו של גאלב, עד 1948 טיפלו בתשתית הפסיפסים בעיקר בעזרת מלט וקש ובדבק עצמות. בימי המנדט יצקו הבריטים מלט על בסיס צמנט עם רשת ברזל בתשתית הפסיפסים.

בין השנים 1948-1955 כמעט לא ננקטו בארץ פעולות לשימור פסיפסים. נושא זה קיבל תנופה עם הקורס של אונסקו, שנערך

שנות ה־80 קוטלגו בעזרת חוה כל הפסיפסים שהיו מוכרים אז בארץ. המידע רוכז מהארכיון ומהידע האצור אצל ארכאולוגים חופרים, בעזרתו של רוני רייך וארכאולוגים נוספים. הפסיפסים שהוצאו מאתרים והונחו במחסן טופלו באופן שיטתי בין השנים 1987-1993.

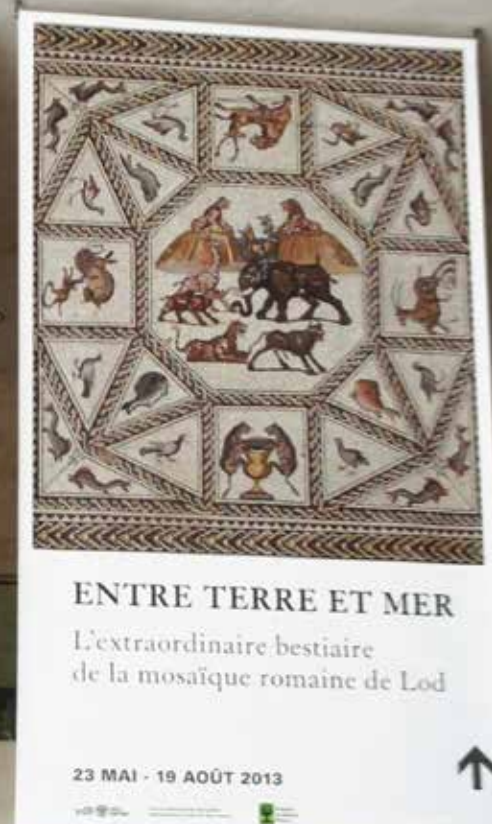
עם הקמת רשות העתיקות בשנת 1990 התמנה גאלב לראש מדור פסיפסים. היו אז שלושה עובדים שעסקו בשימור פסיפסים: חוה יופה, גאלב אבו דיאב ומאג'ד דיאב. באותה שנה הוצא לראשונה פסיפס מח' אל-זויה, שאורכו כ־6 מטר, בשלמותו על גבי גלגל עץ. לאחר הקמת תחום שימור, בשנת 1989, הורחב מחסן הפסיפסים שגודלו היה 150 מ"ר ל־400 מ"ר. זאת, הודות לפועלם של אדר' גיורא סולר ואינג' יעקב שפר. המחסן אורגן

צילום: יעל פורמן-נעמן

שימור; יותר מ־400 פנלים של פסיפסים עתיקים מוצגים במקומות שונים, במוזאונים ובמוסדות ציבור דוגמת נמל התעופה בן־גוריון, בית הנשיא, בית המשפט העליון, המרכז הבינתחומי בהרצליה ועוד. זאת ועוד, לא רק בארץ קיים ביקוש לתוצרי הסדנה לשימור פסיפסים. בימים אלו עושה פסיפס לוד את מסעו בין מוזאונים מפורסמים בעולם. הוא הוצג

הפיכות, שניתן יהיה לנתק בעתיד בקלות מהפסיפס. ב־15 השנים האחרונות טופלו פסיפסים רבים שהוצאו מאתרם על גבי יציקות בטון בשנית. לדברי גאלב: "משנת 1990 עברנו לשימוש במסגרת אלומיניום וליציקת פוליאוריטן מעורב בפיברגלס לחיזוק. יציקות אלו קלות במחצית ממשקל הפאנלים שנוצקו במלט

פתיחת התערוכה במטרופוליטן

צילום | קובי פיש

שלט התערוכה בלובר

במטרופוליטן בניו יורק (The Metropolitan Museum of Art), בסן פרנסיסקו (Legion of Honor), בשיקגו (Field Museum), בקולומבוס, אוהיו (Columbus Museum), באוניברסיטת פנסילבניה בפילדלפיה (of Art), וכעת הוא נמצא במוזאון אלטס (Penn Museum) הלובר בפריז, ומשם הוא יועבר לברלין (Altes Museum), וב־2014 הוא יוצג בלונדון. בסופו של "סיבוב ההופעות" בעולם עתיד הפסיפס לחזור לאתרו, אל העיר לוד, למשכנו החדש - מוזאון פסיפס לוד המתוכנן בימים אלו. אין ספק, כי לא רק איכותו של הפסיפס הביאוהו למחוזות אלו, כישוריהם המקצועיים של העוסקים בשימור הפסיפס, צבירת הידע והניסיון וגם היכולת להמציא ולהתחדש, הם שאפשרו את המסע הזה.

גאלב והמשמרים שאפים להגיע לחדשנות טכנולוגית ולהמשיך להוביל את התחום בעולם. זאת, עם מודעות רבה לצורך לשמור את הידע והניסיון ולהעבירו לדור המשמרים הבא וגם לארכאולוגים החופרים שלעתים ראשיתו של תהליך השימור נתון בידיהם.

וברזל. בעוד שבמקומות אחרים בעולם ובמוזאון ישראל החלו להשתמש בדבק אפוקסי, אנו נדרשנו למצוא תחליפים זולים יותר ומכאן לחשיבה יצירתית. במהלך השנים נעשו מאות ניסיונות להגיע להרכב החומרים המיטבי לפסיפסים.

תחום שימור הפסיפסים מתקדם לא רק בישראל, והוא מתאפיין בהעברת מידע ושיתופי פעולה חוצי גבולות. משנות ה־90 נדרשנו למחקר בשיתוף פעולה בין־לאומי שאותו מוביל ג'ק נגר. התחלנו להשתמש ביציקות אירולם (eurolam), כפי שלמדנו מניסיונם של מומחים איטלקיים שפעלו בקפריסין. הפחתת משקל היציקות אפשר לנו לעבוד על פאנלים גדולים, של 4x4 מ' פסיפס ו־3x6 מ', ולנייד אותם ביתר קלות למטרות שימור והצגה. צבירת הידע מהניסיון ומהמחקר הובילו לגיבוש הסטנדרטים המקצועיים בשימור פסיפסים."

יותר מ־7,500 מ"ר של פסיפסים הוציאו גאלב ואנשי הפסיפסים מאתרים בכל רחבי הארץ, כ־2000 מ"ר מתוכם הושבו לאתרם לאחר

בעיקר על גבי פסיפס ח'רבת אל־מקרקש מבית גוברין. ההתערבות כללה את הוצאת הפסיפס מאתרו בחלקים ויציקתם בבטון ורשת (ללא שכבת הפרדה בין הבטון לאבני הפסיפס). עם השנים התברר שטכניקה זו מזיקה לפסיפסים, משום שמוטות הברזל החלידו והתנפחו וגרמו להתפרקות הפסיפס. עקב כך, כבר בזמנו של וידאל, הוכנסו ליציקות מוטות ברזל בעובי 4-8 מ"מ. תחילה ביציקה ישירה על אבני הפסיפס ומאוחר יותר הוסיפו המשמרים שכבת הפרדה בין היציקה לאבני הפסיפס. שכבה זו יוצרה מתערובת של חול מחצבה, מלט וסיד. חוסרים (לקונות) מולאו אז בתערובת חול ים ומלט שחור, שאפשר היה לפרק בקלות לאחר התייבשות היציקה, ובמידת הצורך להשלים בחומר מליטה ואבני פסיפס. טכניקה זו שימשה עד שנת 1988, אז החל גאלב לשכלל את העשייה. באותה שנה פורקה לראשונה יציקת בטון מפסיפס. המלט השחור הוחלף במלט לבן ומוטות הברזל הוחלפו במוטות אלומיניום. הקו שהנחה אותו במציאת פתרונות שימור היה לבצע יציקות